

Ildiko Erdei

*Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu*

ildierdei@gmail.com

Novi život na „malom ekranu“ i oko njega: počeci televizije u socijalističkoj Jugoslaviji (1955–1970)*

Apstrakt: Od kada je televizija institucionalno zaživela u socijalističkoj Jugoslaviji, krajem 50-ih godina, ona je bila blisko povezana s idejom „novog života“ u socijalističkom društvu. Kao nova tehnologija, kao moderni objekt u savremenom domaćinstvu i kao medij koji je omogućavao prenošenje poželjnih sadržaja za stvaranje socijalističkih građana i oblikovao modele socijalističke „kulturnosti“ i zabave, televizija predstavlja prvorazredni poligon za izučavanje transformacija društva i kulture u drugoj polovini 20. veka u Jugoslaviji, kao i u ostalim delovima Evrope i sveta. Oslanjajući se na nekoliko ključnih izvora građe, memoarskog karaktera, koji govore o istorijatu televizije iz ugla njenih stvaralaca i šireg kruga sa njom povezanih stručnjaka, u radu nastojim da bliže osvetlim dinamičnost procesa uvođenja televizije u jugoslovensko društvo, nedoumice, nedorečenosti i napetosti koje je ova nova tehnologija – istovremeno proizvod i posrednik modernosti – nosila sa sobom. Posebna pažnja je posvećena odnosu između televizije kao tehnologije i televizije kao medija masovne komunikacije, koji je kao trajna napetost između delova „tehnik“ i „programske redakcije“, obeležila početke televizije u Jugoslaviji, kao i o ulozi televizije u svakodnevnom životu.

Ključne reči: televizija, socijalizam, Jugoslavija, modernost, svakodnevni život

Televizija u socijalizmu

Istraživanje i teoretizovanje televizije u socijalizmu dobilo je snažan zamah u poslednjih nekoliko godina, tokom kojih je objavljeno više samostalnih tekstova (Mihelj 2014, 2013; Huxtable 2014; Imre 2014), knjiga (Gumbert 2014; Downey and Mihelj 2012), uređenih zbornika radova (Havens, Imre, Lustyk 2012), tematskih brojeva stručnih časopisa (View 2014)¹, naučnih konferencija i

* Tekst je rezultat rada na projektu „Transformacija kulturnih identiteta u savremenoj Srbiji i Evropska unija“ (MNTR 177018) koji u celosti finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

¹ View *Journal of European Television History & Culture*, Vol. 03, Is. 05. <http://journal.euscreen.eu/index.php/view/index> (pristupljeno 18.11.2014.).

oformljen internet portal „Screening Socialism“², kao deo trogodišnjeg projekta istraživanja televizijske produkcije i politike ovog medija u zemljama Istočne Evrope tokom perioda socijalizma. Kako se naglašava na ovom portalu, istraživanjem je obuhvaćeno pet zemalja Istočne Evrope i ono je zasnovano na analizi „arhivske građe, programskih šema i televizijskog programa, kao i na primeni metoda usmene istorije, kojima se nastoji proučiti uloga televizije u svakodnevnom životu, promenljive poruke koje se šalju javnosti, promena odnosa elita prema mediju, kao i uloga koju je televizija igrala u stvaranju javnog sećanja na socijalistički period“.³ Na domaćem terenu, ovoj zainteresovanosti možemo pridružiti izložbu u Muzeju istorije Jugoslavije „Tehnika narodu“ (2012),⁴ u sklopu koje se, između ostalog, prikazuje i uloga televizora kao novog kućanskog aparata u procesima modernizacije doma i svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji u periodu od 1955. do 1975. godine, kao i skorašnju izložbu u istom muzeju, „Nikad im bolje nije bilo?“ (2015)⁵, posvećenu modernizaciji svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji. Osim istraživačkog priloga Milene Dragičević-Šešić (2007), u kome osvetljava uticaj televizije kao novog medija na promene u privatnoj sferi posleratne Jugoslavije, gotovo da nema radova koji bi se sa društveno-humanističkog i antropološkog aspekta bavili ulogom televizije u procesima modernizacije svakodnevne tokom socijalizma (u postojećoj literaturi preovlađuju tekstovi koji se televizijom bave sa stanovišta teorije medija ili teorije kulturne kritike), te je tako taj istraživački prostor otvoren i pun izazova.

Budući da su sažeti prikazi razvoja jugoslovenske televizije sastavni deo više preglednih tekstova,⁶ u kojima se razmatraju bilo tehničko-tehnološki razvoj medija, bilo evolucija programa tokom celog perioda socijalizma, u ovom istraživačkom prilogu želim da produbim taj pogled. Najpre, ograničiću se samo na rani period razvoja televizije, od početaka emitovanja programa krajem pedesetih godina, do kraja šezdesetih, kada se televizija već odomaćila i kao tehnologija, i kao medij, i kao deo modernizovanog domaćinstva. Zatim, detaljnije ću se oslanjati na nekoliko ključnih izvora građe memoarskog karaktera,⁷ koji

² <http://www.lboro.ac.uk/departments/socialsciences/screening-socialism/> (pristupljeno 18.11.2014.).

³ <http://www.lboro.ac.uk/departments/socialsciences/screening-socialism/> (pristupljeno 18.11.2014.).

⁴ Autor izložbe je Ivan Manojlović; izložba je trajala od 12.05. do 26.08.2012. godine.

⁵ Izložbu je realizovao tim autora: Ana Panić, Igor Duda, Ivana Dobrivojević i Sabina Mihelj, i trajala je od 27.12.2014. do 17.2.2015. godine.

⁶ <http://www.lboro.ac.uk/departments/socialsciences/screening-socialism/television-histories/tvinyugoslavia/> (pristupljeno 19.11.2014.); http://www.rastko.rs/isk/isk_29.html (pristupljeno 19.11.2014.).

⁷ Leandrov, Igor 1986 *Pre početka. Biblioteka prilozi za istoriju TVB*. Beograd: Televizija Beograd; Žižić, Rodoljub 1986 *Kroz ekran svet. Biblioteka prilozi za istoriju TVB*. Beograd: Televizija Beograd; dokumentarni film „Zlatna kolekcija majstor Save“;

govore o istorijatu televizije iz ugla njenih stvaralaca i šireg kruga sa njom povezanih stručnjaka, kako bih bliže osvetlila dinamičnost procesa uvođenja televizije u jugoslovensko društvo, nedoumice, nedorečenosti i napetosti koje je ova nova tehnologija – istovremeno proizvod i posrednik modernosti – nosila sa sobom. Ovom materijalu ću pridružiti i građu iz sopstvenih terenskih istraživanja u Knjaževcu i okolini koje sam obavila tokom leta 2013. godine,⁸ a koje je obuhvatilo pitanja o prijemu televizije u seoskim sredinama, njenom značaju u lokalnim zajednicama, mestu koje je zauzimala unutar doma i rasprostranjenim praksama gledanja. Posebna pažnja biće posvećena odnosu između televizije kao tehnologije i televizije kao medija masovne komunikacije, koji je kao trajna napetost između delova „tehničke“ i „programske redakcije“, obeležila početke televizije u Jugoslaviji, kao i ulogi televizije u svakodnevnom životu.

Istorija televizije u Jugoslaviji

Televizija u socijalističkoj Jugoslaviji počela je s radom krajem pedesetih godina. Prve ideje o njenom osnivanju došle su iz redova tehničara s radija, koji su eksperimentisali s prenosom slike na daljinu i bili u toku sa savremenim tehnološkim razvojem u ovoj oblasti u svetu. Ali, prve informacije o ovoj naprednoj tehnologiji u Beogradu su se mogle čuti još pre Drugog svetskog rata. U Spomenici Radio Beograda, izdatoj 1939. godine, povodom desetogodišnjice osnivanja Radio Beograda, zabeleženo je: „U poslednje vreme razvija se nova grana radija – televizija. Ona je još u začetku i zahteva kako ogromne tehničke mogućnosti tako i znatna finansijska sredstva. Zbog toga na njoj rade samo velike i bogate zemlje. Nema nikakve sumnje da će i televizija načiniti ogromne napretke i da će imati sjajnu budućnost“ (nav. prema Žižić 1986, 13). U jesen 1939. godine na Sajmu u Beogradu i na Velesajmu u Zagrebu holandska firma „Filips“ prvi put je u svom paviljonu zainteresovanim jugoslovenskim posetiocima demonstrirala televizijske uređaje. Kako piše Rodoljub Žižić, „posetioci Sajma mogli su da u određeno vreme u toku dana na ekranima izloženih monitora prate televizijske programe, u kojima su učestvovali poznati beogradski pozorišni umetnici“ (Isto). Ovaj razvoj prekinut je izbijanjem Drugog svetskog rata i nije nastavljen sve dok nije završen period neposrednog oporavka društva od njegovih razornih posledica. Tehnički zanesenjaci i inovatori, kojih je bilo mnogo među inženjerima i tehničarima Radio Beograda i drugih jugoslovenskih

snimljen 22.03.2011., emitovan 12.03.2013. u okviru dokumentarno-istorijskog programa RTS „Trezor“, <https://www.youtube.com/watch?v=E3XCAw15GR4&spfpreload=10> (pristupljeno 19.11.2014.).

⁸ Istraživanja su obavljena u okviru redovne terenske prakse studenata Etnologije i antropologije.

radio stanica, tokom prve posleratne decenije pratili su napredak tehnologija koje su vodile izumu televizije i opskrbljivali se stručnom literaturom.⁹

Tokom 1954. i 1955. godine održano je u Beogradu više sastanaka zainteresovanih profesionalaca, ali je tek Uneskov izveštaj o televiziji u svetu, objavljen 1955. godine, poslužio kao inicijalna kapisla za pretakanje svih ovih razgovora i planova u konkretniju akciju. Izveštaj je došao do tehničkih krugova u Radio Beogradu, za koje se znalo da prate novosti u vezi sa televizijom, i ispostavilo se da je pao na plodno tlo, seća se Rodoljub Žižić, koji je imao priliku da ga među prvima pročita. U ovom izveštaju izneseni su podaci o broju TV prijemnika u svetu, o popularnosti televizije i o praksama njenog kolektivnog gledanja, bilo u TV klubovima (Francuska) ili u bioskopskim salama u kojima se televizijski sadržaj projektovao na bioskopsko ili neko drugo veće platno (u SAD-u). Naveden je primer prenosa jednog sportskog događaja, kada je 23. septembra 1952. godine više od 50 hiljada posetilaca u 50 bioskopskih sala u 31 gradu u Americi, putem televizijskog prenosa, pratilo boks meč u kvalifikacijama za svetsko prvenstvo koji se održavao u Filadelfiji. Na isti način je u jesen iste godine 70 hiljada Amerikanaca slušalo i gledalo prenos opere „Karmen“ iz Metropolitan opere (Žižić 1986, 19). Ali, prenosio je Unesko u svom izveštaju, gledanje televizije je postalo istinski masovna praksa zahvaljujući u prvom redu televizijskim prenosima važnih društvenih i političkih događaja tokom pedesetih. Tako je sahranu britanskog kralja Džordža u novembru 1952. godine pratilo oko 4 miliona gledalaca u Velikoj Britaniji i nekolicini zemalja u kontinentalnoj Evropi. Krunisanje kraljice Elizabete II 1953. godine gledalo je oko 20 miliona gledalaca, a to je istovremeno bio i prvi događaj koji je prenosila novouspostavljena mreža televizija pet evropskih zemalja – Evrovizija, koja je formirana radi efikasnije saradnje i razmene programa, naročito vesti (Žižić 1986, 19). Uneskov izveštaj donosio je i podatke o planovima za uvođenje televizije u Istočnom bloku, u zemljama koje su se nalazile s druge strane „gvozdene zavese“.

Unesko je obaveštavao da je većina zemalja – neka pre neka kasnije – uvela televiziju a da se, sem Albanije, Grčke i Rumunije – za koje nije bilo nikakvih podataka – i Finske, sa primedbom da „nema promena“, u ostalim zemljama u Evropi planira njeno uvođenje u toku te, ili sledeće, 1956. godine. Nešto kasnije,

⁹ U to vreme televizija je već postojala u Sjedinjenim državama, Sovjetskom savezu, Velikoj Britaniji i u više evropskih država. Prvenstvo u emitovanju televizijskog programa pripada Sjedinjenim državama, gde je prvi oblik televizije (mehanička) počeo s emitovanjem još 1928. godine. Naredne godine s emitovanjem su počeli Velika Britanija i Nemačka, a 1931. pridružile su se Francuska i Kvebek. Od 1936. godine počinje emitovanje elektronske televizije, u čemu opet prvenstvo imaju Nemačka, Velika Britanija (te godine je osnovan BBC kao prvi javni servis) i SAD, gde je televizijski program emitovan kao eksperimentalni i nekomercijalni do 1941. godine, kada ustupa mesto komercijalnoj televiziji. (<http://www.britannica.com/technology/television-technology/Electronic-systems>, pristupljeno 14.4.2015.)

saznali smo da se i u Grčkoj i u Rumuniji priprema uvođenje televizije u toku 1956. godine, a možda već i 1955. Tako je ostalo da na karti Evrope samo Jugoslavija i Albanija ne predviđaju skoro uvođenje televizije (Isto, 20).

Pomenuti Uneskov izveštaj spominje da su „Institutu za telekomunikacije u Ljubljani povereni poslovi oko uvođenja televizije“, ali Žižić kaže da, pošto se o tome nije službeno razgovaralo u domaćim stručnim krugovima, oni nisu ovoj informaciji pridavali veliki značaj. I ranije se dešavalo da u javnost procure informacije o televiziji u Jugoslaviji, koje nisu bile praćene nikakvim aktivnostima, pa su ovakve „pouzdanee“ vesti vremenom gubile na značaju i primane su s ravnodušnošću među stručnjacima, iako je interesovanje građana bilo konstantno. Žižić kaže:

Dešavalo se da su nas, bilo zbog ovakvih informacija, bilo zbog toga što su se sa televizijom susreli negde van naše zemlje, neki naši građani pozivali telefonom, interesujući se kada će kod nas doći televizija, da li mogu već sada kupiti televizor i za koji sistem, jer su, verovatno, imali mogućnost da ga kupe. Mi smo na takva pitanja odgovarali da se televizija kod nas još izučava, da neće biti skoro uvedena te da zato nema smisla kupovati televizor (Isto, 20).

U ambijentu porasta zanimanja za novi medij, i potvrđivanja njegovog rastućeg značaja za oblikovanje svakodnevnog života, kao i mogućih kulturnih i političkih uticaja koji se mogu ostvarivati uz njegovu pomoć, a uz jasnu svest o „zaostajanju“ Jugoslavije za ostalim evropskim zemljama, odigralo se i formiranje jugoslovenske televizije.¹⁰ Žižić u ovom procesu ističe ulogu Mirka Tepavca, koji se u periodu 1955–1959. nalazio na položaju direktora Radio Beograda, i koji je Žižićevu ideju o intenziviranju aktivnosti na uvođenju televizije prihvatio i podržavao (Žižić 1986, 23). U jesen 1955. godine formira se Komisija tehničkih stručnjaka sa zadatkom da sačini nacrt elaborata o uvođenju televizije u Beogradu i Srbiji. U elaboratu, koji je iznet pred članove Upravnog odbora i Kolegijuma Radio Beograda u veoma kratkom roku, napisano je da je „televizija u našoj zemlji neotklonjiva kulturno-politička i društvena potreba“, i analizirane su moguće posledice daljeg odlaganja uvođenja televizije. Nacrt elaborata se završavao dramatičnim rečima: „Ako je televizija naša budućnost, a ona to nesumnjivo jeste, onda treba što pre činiti praktične korake da što pre postane stvarnost“ (Isto, 26). Nedugo zatim, pružila se prilika da se mogućnosti televizije kao novog medija prikažu zainteresovanoj širokoj publici. Prilikom

¹⁰ Ovo se dešavalo u vreme kada je i u unutrašnjoj politici sazrevala svest o tome da je dosta bilo odricanja i da je vreme da generacija koja je iznela revoluciju „uživa u životu“ i da joj se popravi „kvalitet života“, što je bio ključni slogan ekonomskog zaokreta koji je najavio Josip Broz Tito 1955. godine: „Sadašnja generacija je uložila mnogo truda u izgradnju zemlje, sada zaslužuje da živi bolje i neki zadaci moraju da se ostave i budućim generacijama“ (nav. prema: Dobrivojević 2015, 35)

obeležavanja desetogodišnjice osnivanja Saveza novinara Jugoslavije, jedan od pratećih programa je bio izložba o delatnostima Radio Beograda. U jednom od radijskih studija, pored fotografija i tekstova, našli su se i delatna televizijska kamera, koju je samostalno izradio Zoran Manojlović, i monitor, na kome su posetioци mogli da vide sebe kako prolaze kroz izložbeni prostor i posmatraju eksponate. Mada kamera nije bila profesionalno, fabrički izrađena, izazvala je veliku pažnju gledalaca.

Mnogi od njih su, tobože slučajno, često šetali ispred kamere, i ogledali se na ekranu monitora. Većina je stidljivo i sa smeškom posmatrala sebe. Svi su se gledali kao u javnom ogledalu i, ili isticali vrednost svoje figure i lika, ili su u svom celokupnom izgledu tražili neke zamerke. Majke su gurale svoju decu u kamerino oko i ukazivale deci na monitor, a deca su, prihvatajući to kao igru, pravila razne grimase i smešne izraze lica i zajedno sa odraslima glasno se smejala. Bilo im je svima zabavno, ali su mnogi među odraslima zapitkivali kada će to čudo, televizija, doći i kod nas. (*Isto*, 28).

Od tada do prvog emitovanja televizijskog programa u Beogradu proteklo je skoro tri godine.¹¹ U tom periodu, budući televizijski radnici boravili su na više stranih televizija, u čijim su informativnim i tehničkim redakcijama izučavali načine rada svojstvene novom, televizijskom mediju.¹² Iako je prvobitni plan predviđao da televizija u Beogradu počne sa radom 1957. godine, ona je

¹¹ Pripremne radnje za emitovanje televizijskog programa tekle su uporedo u tri glavna televizijska centra u Jugoslaviji: Beogradu, Zagrebu i Ljubljani, s idejom da se najpre ustanovi, počne sa radom i probno emituje „lokalni“ program u tri republička centra, a da se ovo iskustvo i početničke greške iskoriste u koncipiranju i emitovanju zajedničkog, jugoslovenskog programa koji je trebalo da počne nekoliko meseci kasnije. Paralelno je tekla konsolidacija redakcija i programa u republičkim centrima i rad na ustanovljavanju reversibilnih veza između Beograda, Zagreba i Ljubljane („od Avale u Srbiji, do Krvavca u Sloveniji“), koji su činili osnovu Jugoslovenske radio-televizije (JRT). Krajem 1956. godine zagrebačka televizija je već bila izvršila svoj prvi prenos (s otvaranja Velesajma) i pripremala je svoj prvi studijski program, koji je trebalo da se izvede 29. novembra, na Dan Republike. Vršen je i prenos programa italijanske i austrijske televizije, a u Zagrebu je već tada bilo više stotina tv-prijemnika. Međutim, program je praviljen na pozajmljenoj opremi, što su u Beogradu želeli da izbegnu, pa je beogradska televizija počela sa radom skoro dve godine kasnije (Leandrov 1986, 17).

¹² Kako svedoči Igor Leandrov, ove su se specijalizacije odvijale u dve „runde“. U prvoj su na usavršavanje išli mahom tehničari, a u drugoj članovi programske redakcije, pošto je, uporedo s osvajanjem nove tehnologije, teklo i uobličavanje buduće programske šeme i balansiranje odnosa između „umetničko-zabavnih“ i „informativnih“ televizijskih sadržaja. Radivoje Lola Đukić bio je na višemesečnom boravku u Sovjetskom Savezu, Pavle Maletin i Miki Lazarević bili su u Parizu, Jovan Konjović u Zapadnoj Nemačkoj, Minja Dedić i Dušica Manojlović u Pragu, Janez Šenk u Londonu i Edinburgu, a Selimir Petrović u Milanu i Rimu, gde su proučavali različite aspekte proizvodnje

startovala tek 23. avgusta 1958. godine, u okviru otvaranja Drugog sajma tehnike, kada je realizovan prenos svečanog otvaranja Sajma. Uključeni u ovaj događaj svedočili su o uzbuđenju i tremi koju su imali, pošto su znali da od kvaliteta ovog prenosa i od toga kako će se televizija predstaviti tokom sajamskih dana „zavis i ocena o njenoj opštedruštvenoj vrednosti, o ljudima koji su se borili da ona postane i svojina našeg čoveka, o njihovom dosadašnjem radu, o opravdanosti utrošenih sredstava i o njenoj daljoj sudbini“ (Isto, 110). Kako bi omasovili gledanost prvog televizijskog prenosa, inženjeri i tehničari su na 80 mesta u gradu¹³ televizore postavili na posebne nosače, a jedan deo i u izloge prodavnica. Televizori su postavljeni i u kuće nekoliko saveznih, republičkih i gradskih funkcionera. U 8 časova i 55 minuta oglašen je početak rada Televizije Beograd, špicom koja će postati prepoznatljiv znak televizijskog programa, pošto je decenijama emitovana uvek na njegovom početku i završetku – slikom Kalemegdana s Pobednikom i „Himnom Beogradu“, za koju je tekst napisao Tanasije Mladenović, a komponovao je Mihovil Logar. Sledio je prenos svečanog otvaranja Sajma, uz prisustvo visokih državnih funkcionera, koji je realizovan bez problema. Nakon prenosa otvaranja, televizijski program je nastavljen dokumentarnim filmovima, Dnevnikom Televizije Beograd koji je vodio Miloje Mića Orlović, novo televizijsko lice, filmskom reportažom s otvaranja Sajma, zabavnom emisijom i umetničkim filmom (Isto, 113).¹⁴ Uspešnim okončanjem prvog televizijskog prenosa, Televizija Beograd je ušla u fazu „eksperimentalnog programa“, koji će trajati do 15. maja 1966. godine, kada se, odlukom Upravnog odbora JRT, završava „eksperimentalni“, a počinje redovni program Televizije Beograd i Jugoslovenske radio-televizije.

Do kraja 1958. godine ostvarena je u dva navrata saradnja između televizijskih centara u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani. Najpre prilikom praćenja Sedmog kongresa Saveza komunista u Ljubljani, u aprilu 1958. godine, kada su kongres pratile ekipe svih TV centara, i zajednički pripremale TV dnevnik koji je svakodnevno emitovan iz studija u Zagrebu, a zatim i kroz realizaciju direktnog prenosa svečanosti povodom Dana Republike. Ovaj prenos emitovan je uoči praznika,

televizijskog programa – ekranizaciju drama, umetnički i dečji program, tv režiju i scenografiju i scenske tehnike (Leandrov 1986, 60).

¹³ Na Terazijama – 5, u Knez Mihajlovoj – 3, na Kalemegdanu – 1, u Ulici maršala Tita do Slavije – 4, na Trgu Marksa i Engelsa – 5, u Bulevaru Revolucije – 6, na Voždovcu – 9, na Dušanovcu – 6, na Karaburmi – 5, i na raznim drugim mestima u gradu još 36 televizora (Žižić 1986, 111).

¹⁴ Reditelj prvog televizijskog prenosa bio je Radivoje Lola Đukić, koji će obeležiti početke jugoslovenske televizije, i postati naročito poznat kao pisac i reditelj nekih od najpopularnijih tv serija i filmova tokom pedesetih i šezdesetih godina („Servisna stanica“ 1959/1960, „Na tajnom kanalu“ 1961, „Ogledalo građanina pokornog“ 1964), i kao značajna figura u onome što kritika prepoznaje kao „beogradsku školu humora“ (up. Popović *et. al.* 1984).

28. novembra, iz Narodnog pozorišta u Beogradu, a preuzeli su ga studiji u Zagrebu i Ljubljani. Time je obeležen početak emitovanja zajedničkog jugoslovenskog televizijskog programa, koji će se uz razne profesionalne, organizacione i finansijske teškoće, konsolidovati tek početkom šezdesetih godina (Isto, 116).

Televizija između moderne tehnologije i „idejnog rada“

Televizija je u svojim pionirskim danima u Evropi bila u prvom redu javni medij, s obe strane gvozdene zavese (videti kod Mihelj 2012), i njen informativni i obrazovni značaj i uloga bili su izraziti. Uticaj i uloga javnih servisa u vlasništvu države – poput BBC-a – koji su proizvodili program od javnog značaja, bila je velika. Komercijalizacija televizije u posleratnom periodu nastupala je postepeno, i u tome je prednjačila Amerika, te nije ni čudno da su se mnogi zabavni sadržaji poreklom odatle preuzimali u Evropi. Sabina Mihelj navodi najpopularnije zabavne programe proizvedene u Americi, TV serije pre svih, koje su imale brojnu publiku u Jugoslaviji i drugim zemljama Istočnog bloka. Gledaoci u Jugoslaviji napeto su pratili dogodovštine psa Lesi, u seriji koja je emitovana 1959. godine. Početkom šezdesetih, na beogradskoj a zatim i na ljubljanskoj televiziji prikazivale su se dogodovštine američkog petogodišnjaka Denisa Mičela i njegove družine, porodice i komšija, pod naslovom „Denis napast“, dok je ženska publika uzdisala za doktorom Kilderom iz istoimene serije (Mihelj 2012, 16). U ostatku Istočne Evrope, nakon „otopljanja“ koje je počelo posle Staljinove smrti i javnog odbacivanja njegove politike u SSSR-u, zabeležen je slobodniji protok televizijskih sadržaja sa Zapada, među kojima Mihelj pominje TV serije o delfinu Fliperu, „Nesalomive“ i priču o Eliotu Nesu, „Sagu o Forsajtima“ i druge, i naročito ukazuje na otvorenost poljske televizije za medijske sadržaje sa Zapada (Isto, 16). Rad televizije u socijalističkoj Jugoslaviji od samih početaka su obeležile mnoge tenzije i protivurečnosti. Najpre, postojala je stalna tenzija između njenog statusa nove, revolucionarne tehnologije, sklone eksperimentisanju i promenama (tako je televizija, zapravo, i uvedena), i modernog medija za promociju i širenje određenih vrednosti i komuniciranje poruka. Zatim, naročito u prvim godinama rada, u sklopu nastojanja za jasnije programsko profilisanje, unutar programske redakcije je vođena borba novinarskog dela za bolje pozicioniranje televizijskog novinarstva i njegovog centralnog proizvoda – televizijskih vesti. Ovo pitanje je bilo povezano sa definisanjem televizije kao medija posvećenog komunikaciji u najširem smislu, što je trebalo da posluži kao kontrateža prvobitnim preokupacijama umetničkim i estetskim aspektima televizije. Konačno, a to su već rasprave koje su se vodile znatno kasnije, tokom sedamdesetih, postavljeno je pitanje prirode i kvaliteta televizijskog humora, i drugih zabavnih sadržaja, koji su kritikovani zbog ne-

dovoljne društvene angažovanosti i prevelike komercijalizacije, zasnovane na povlađivanju „jeftinom ukusu.

Napetosti i odmeravanja između tehničke i programske sekcije oko raspolaganja resursima – novcem, kadrovima, prostorom – koji su uprkos odluci da se uloži u osnivanje televizije bili skromni, postojale su od početka priprema za osnivanje televizije. To je, takođe, bila borba i oko toga šta predstavlja suštinu novouvedenog medija: da li će se on shvatiti kao tehnološko dostignuće, samim tim i alatka za posredovanje najrazličitijih sadržaja ljudske kreativnosti, ili će se televizija razumeti kao sredstvo unapređivanja obrazovnog i kulturnog nivoa građana, i kao sredstvo komunikacije poželjnih vrednosti, što je u konkretnom kontekstu značilo i sredstvo ideološke propagande. O tome svedoči Igor Leandrov, iz programske redakcije, govoreći o periodu konsolidacije novog medija:

Tehnika je izrastala u svet za sebe, ona je odlučivala šta će da se nabavi i kojim redom, stvari su postavljene na glavu: kao da je televizija tu zbog tehnike, a ne zbog programa. Verovatno nam se vraćalo što je inicijativa i glavna reč za uvođenje televizije potekla od tehnike, a ne od programskih ljudi. (Leandrov 1986, 38).

Po Leandrovu, televizija je trebalo da ima značajnu „društvenu ulogu i položaj u okviru izgradnje našeg društveno-političkog sistema“ (Isto, 8). To je razlog zbog kojeg je on insistirao na njenom idejnom i društvenom karakteru i zadatku koji je imala na „izgrađivanju jednog celovitog društvenog lika našeg građanina“ (Isto, 185). Samo ako televizija bude održala svoju obrazovnu i vaspitnu ulogu, smatra Leandrov, ako publici „pruži dobre i zanimljive programe, tada televizija neće imati erozivni uticaj, već će, naprotiv, i ona postati sredstvo političke mobilizacije naših ljudi, razvijajući sve etičke osobine građana jedne socijalističke zemlje“ (Isto, 186).

Druga tačka gde nije postojala usaglašenost bilo je shvatanje prirode televizije kao medija: da li je ona prevashodno umetnički ili komunikacijski format. U počecima televizije u prvi plan je došao njen zabavno-umetnički karakter, pa je takav bio i sastav kadrova koji su u prvi mah činili ekipu: režiseri (filmski ili pozorišni), scenografi, rasvetljiivači, scenaristi, pisci i dramaturzi... Nije ni čudno da su glavna pitanja koja su se tada razmatrala bila televizijska pojavnost, ponašanje pred kamerom, izgled, način snimanja, montiranja, te da su pitanja povezana s informativnim programima, s formatom i sadržajem vesti, i uopšteno s televizijskim novinarstvom, potisnuta u drugi plan. Igor Leandrov je to smatrao velikim problemom i insistirao je da se televizija jasnije programski profilise: „Mi se moramo opredeliti za jednu od dve koncepcije: program s pretežno informativno-kulturnim karakterom, ili program s osnovnim crtama zabavno-umetničkog“ (Leandrov 1986, 62). On je stavljao naglasak na širu komunikativnu ulogu televizije, na njen značaj u razvoju psihičkog života i u socijalizaciji, što po njegovom mišljenju zahteva da se u promišljanju televizije

ide dalje od razmatranja njenih estetskih dimenzija i njenog shvatanja kao umetnosti: „Ne možemo, dakle, da se zadovoljimo time da, slično teoretičarima filma, ispitujemo samo televizijsku estetsku ulogu, već se više moramo pozabaviti opštim komunikativnim svojstvima televizijskog jezika, njegovom sintaksom i informativnom funkcijom“ (Isto, 63). Ovakav stav Leandrova dobio je potvrdu u materijalu koji je sačinjen za sastanak programske grupe koja se bavila jugoslovenskom televizijom (održanom u decembru 1957. godine u Ljubljani), i u kome je nedvosmisleno istaknuta društvena uloga televizije i njen propagandno-informativni značaj:

Televizija se uključuje u društveni život, postaje dio naše stvarnosti i kao izvanredno propagandno sredstvo preuzima značajnu ulogu u daljnjem razvoju i izgradnji našeg socijalističkog društva. Televizija je u pravom smislu snažan sociološki faktor. To je komunikaciono sredstvo s ogromnim mogućnostima da informira, odgaja, obrazuje i zabavi. Oblikuje mišljenje, formira navike, razvija kriterij i ukus, podiže nivo kulture i obrazovanja. I zato oni koji imaju to moćno sredstvo u rukama treba da ga na najefikasniji način i upotrebljavaju – treba da njegovom programu posvete najveću pažnju, jer upravo o tome ovisi kako će televizija ostvariti svoju društvenu ulogu (nav. prema Leandrovi 1986, 67).

Dileme su postojale i oko modaliteta uređenja informativnog programa. Predmet neposrednih razgovora i pregovora unutar programskih saveta u Beogradu i na jugoslovenskom nivou bio je format i sadržaj centralne informativne emisije – vesti i značaj koji je trebalo da ima u celokupnom programu. Igor Leandrovi je bio uporan u zalaganju za donošenje jasne odluke o tome kakav tip vesti će se razvijati u beogradskoj, ali na jugoslovenskoj televiziji. On je u tadašnji medijski diskurs uveo termine „američki“ i „evropski“ tip vesti, smatrajući da je za domaću televiziju prikladnije usvojiti ovaj drugi, po uzoru italijanskog „teležurnala“ („telegiornale“), gde je naglasak bio na vestima a ne na ličnosti prezentera („anchor“) kao u američkom modelu. Međutim, nakon boravka u Londonu, gde se upoznao sa načinom rada na BBC-ju, Leandrovi je donekle korigovao svoj pređašnji stav, napravivši dodatnu podelu unutar „evropskog“ tipa vesti, na „italijanski“ teležurnal, i na „engleski“ model, koji je znatno šire pristupao razumevanju vesti i zadataka informisanja. Smatrao je da je za domaće prilike najbolje prilagoditi „engleski“ model, jer je BBC-jeva koncepcija odražavala „zrelost“ u tretmanu televizijskih vesti, pošto one više ne balansiraju između brzine radijskih i temeljnosti informacija koje donosi štampa, već se priznaje pravo autentičnom televizijskom izrazu. Pored toga, budući da je reč o javnom servisu, ovaj model vesti bio je u skladu s jugoslovenskim idejama o društvenoj ulozi i značaju televizije. Polazeći od ovih ideja, koncipirane su i osnovne smernice u razvoju domaćih vesti. Formulirane u tri tačke, one su podržavale nalaženje „specifičnog televizijskog izraza, atraktivnog za gledaoca“, proširivanje izvora informacija i korišćenje raznovrsnog materijala, i uključivanje sadržaja koji se odnose na svakodnevni život i „malog čoveka“:

TV dnevnik treba da posvećuje najveću pažnju informisanju i obradi vesti, koje su od posebnog značaja. Ali to ne znači ograničavanje samo na ‘velike’ događaje i zbivanja. Dnevnik treba da obuhvati i teme svakodnevnog ljudskog interesa, ‘male’ priče o vremenu, godišnjem dobu, zanimljivostima, deci, vezujući na taj način još više novi auditorijum koji će se tek formirati (Leandrov 1986, 120).

Televizija i svakodnevni život

Početak proizvodnje prvih TV aparata u Jugoslaviji bio je sinhronizovan s uvođenjem televizije. Prvi prijemnici proizvedeni u Jugoslaviji po Filipsovoj licenci, RIZ TV 101, našli su se na tržištu 1956. godine, a izrađeni su u Radio-industriji Zagreb. Ubrzo, već 1959. godine, RIZ proizvodi prvi prijemnik sopstvenog dizajna. Istovremeno, u Srbiji su prvi TV aparati proizvedeni u EI Niš, 1958. godine, i u Radio industriji „Nikola Tesla“ iz Beograda, naredne godine, model „Tesla 59 TV“.¹⁵ Od početka šezdesetih počinje proizvodnja i u banjalučkoj fabrici „Rudi Čajavec“. Prvih godina je kapacitet proizvodnje bio ograničen, tako da je posedovanje TV prijemnika bilo privilegija, a sam televizor statusni objekat (up. Dragičević-Šešić 2007, 741–746). „Za ono doba to je bila visoka tehnologija što se videlo i po ceni. Kupiti televizor bila je prava privilegija, jer je bilo potrebno 15 mesečnih plata za jedan aparat. Naravno, mogli su da ga dobiju samo ljudi sa zaslugama i oni koji su imali dovoljno novca“, svedoči Aleksandar Tordaj, jedan od učesnika u proizvodnji modela „Tesla 59 TV“.¹⁶

Žižić svedoči da su, kao retko sa kojoj robom, uvoz i distribucija televizora bili pomno praćeni, te da se tačno znao broj televizora koji će određenog dana stići u određene prodavnice, pred kojima su se onda od ranog jutra formirali redovi. Posedovati televizijski aparat postala je stvar prestiža i ljudi su se dovijali na različite načine, od korišćenja veza do odlaska u unutrašnjost gde još uvek nisu postojali uslovi za prijem TV signala, ali su se trgovci dosetili da nabave prijemnike. Malobrojni TV prijemnici podsticali su prakse kolektivnog gledanja televizije, koje su opstale do kraja šezdesetih, a na selima i duže. Odlazilo se kod komšija, prijatelja ili rođaka, ili, kao što je bio slučaj na selu, u zadružne domove ili domove kulture, kako bi se pratile vesti i omiljene TV serije (up. Dragičević-Šešić 2007, 740–41). Ovo specifično kolektivno iskustvo danas se često sreće u sećanjima na život u Jugoslaviji i socijalizmu, gde se o zajedničkom gledanju TV programa razmišlja u kontekstu društvenog prestiža („imali smo prvi televizor u zgradi, ulici, selu...“) ili nostalgичnog evociranja nekadašnjeg

¹⁵ Višnja Dugalić, *Kako je napravljen prvi televizor u Srbiji*, Politika, 14/05/2009, <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Kako-je-napravljen-prvi-televizor-u-Srbiji.lt.html> (pristupljeno 25.1.2014.).

¹⁶ isto.

zajedništva i solidarnosti („naša veranda je bila najposećenije mesto u okolini. Prolaznici su zastajali pred kapijom, a komšije su sa sobom nosile stolice... Ma, cela ulica je stala na našu terasu kako bi zajedno gledali televizijski program“).¹⁷

Televizija je vrlo brzo sticala popularnost. U Hrvatskoj, piše u svojim sećanjima Igor Leandrov, prenoseći podatke iz internih televizijskih materijala i svojih beležaka, na početku 1958. godine bilo je 1500 prijemnika, a program je pratilo preko 20.000 ljudi. U Srbiji je početkom 1959. bilo oko 800 prijemnika, ali je u to vreme, kako navodi Leandrov, „redovna pojava bilo kolektivno praćenje programa ne samo desetak, već i stotinjak gledalaca“ (Leandrov 1986, 226). Naredne, 1960. godine, u Jugoslaviji je bilo 30.000 televizora, a naredne godine se ovaj broj udvostručio, pa je tako zabeleženo postojanje 61.538 televizora, od čega je u Srbiji sa pokrajinama bilo 27.952 TV prijemnika (Isto). Tokom šezdesetih, sa povećanjem proizvodnje TV prijemnika, smanjivala se njihova cena i povećavala dostupnost, pa je zabeležen podatak da je do kraja šezdesetih godina u Srbiji bilo preko 300.000 televizijskih, a dva miliona radijskih pretplatnika (Dragičević-Šešić 2007, 746).

U Beogradu je dobar prijem televizije bio vidljiv već tokom trajanja „sajamskog programa“. Rodoljub Žižić prenosi pisanje „Politike“, koja beleži zainteresovanost Beograđana:

Kad nastupi veče, beogradske ulice nemaju više onaj uobičajen izgled kada se njima, pomalo nehatno, šetaju hiljade ljudi. U ove poslednje avgustovske dane, čini se da Beograđana ima više nego što su statističari zabeležili. Na desetinama najprometnijih mesta u gradu sakupljaju se velike grupe ljudi koji se tiskaju i podižu na prste da bi nešto bolje videli. To ‘nešto’ su ustvari ekrani televizora na kojima već peti dan beogradska Radio-televizija, prvim koracima, sigurno korača (Žižić 1986, 117).

Zadovoljni su bili svi: proizvođači programa, pošto se pokazalo da proizvodnja i emitovanje programa protiče bez većih problema, gledaoci koji „nisu mogli odvojiti oči od televizijskih ekrana“ (Isto) i političari zbog toga što se njihova podrška pravljenju televizije pokazala ispravnom i korisnom za društvo. U prvim komentarima političari su implicitno povezivali uvođenje televizije s projektom (alternativne, socijalističke) modernosti, naglašavajući ideje novine i razvoja, kao i sposobnost samostalne proizvodnje kulturnih sadržaja i društvenih vrednosti. Rodoljub Čolaković, koji je rano naslutio mogućnosti novog medija u „prosvećivanju masa“, izrazio je zadovoljstvo što „smo sada u stanju da primamo svoje informacije i posmatramo svoje kulturne, zabavne i sportske priredbe“ (podvukla I.E.) (Isto). Čolaković je smatrao da će televizija u svome prosvećujućem poduhvatu uspeti, „privlačeći mase iz svih društvenih slojeva, raznog stepena obrazovanja i potreba (...) Jao, kakve mogućnosti da dodemo do našeg čovjeka koji neće ni novine da čita – pogleda malo sport, pogleda malo

¹⁷ isto.

naslove, i to je sve! A ovako ekran ga privuče kao magnet“ (Isto, 36–37; up. Dragičević-Šešić 2007, 737). Mihajlo Švabić, jedan od zaslužnih za izgradnju Beogradskog sajma, takođe nije krio oduševljenje: „Mene je svaki napredak ushićavao. Uvek me je privlačilo to novo, da se ono stvori i napreduje. Prema tome, satisfakciju za učinjeni napor video sam u ličnom zadovoljstvu, kada vidim da je nešto novo stvoreno. Tako je meni sama pojava televizije bila satisfakcija za sve ono što sam i sam radio“ (Isto, 118).

Udomaćivanje televizije

Prijem televizije u jugoslovensko društvo podrazumevao je simultano upoznavanje sredine sa njenim tehnološkim i komunikacijskim aspektima, kao i razmatranje promena u socijalnom životu i kulturi kojima je uvođenje televizije posredovalo. U tehnološkom pogledu upoznavanje s televizijom je iziskivalo da se širokoj javnosti, na pristupačan način, predstavi funkcionisanje novog medija i da se pruže saveti za sve probleme koji su poticali od neusavršenosti nove tehnologije ali i od nezналаčkog i nepažljivog rukovanja. Trebalo je, drugim rečima, obrazovati građane za rukovanje novim aparatima, što je činjeno i uz pomoć same televizije. Sredinom šezdesetih godina, u rubrici „TV pošta“ inženjer Zoran Manojlović je odgovarao na pitanja gledalaca o najčešćim problemima koje su imali u rukovanju TV aparatom, i objašnjavao npr. kako da se poboljša kvalitet prijema slike i tona, kako da se orijentiše antena, kako da se zameni dotrajali televizijski kabl.¹⁸ U istoj emisiji su organizovani i razgovori sa predstavnicima tadašnjih proizvođača televizora, koji su informisali građane/potrošače o uslovima kupovine televizora, o inovacijama u proizvodnji i o novim tipovima prijemnika koji će se pojaviti na tržištu.¹⁹ Ovo udomaćivanje novog medija uticalo je na preoblikovanje svakodnevnog života u mnogim aspektima, među kojima ćemo na ovom mestu izdvojiti samo tri, koji su bili povezani i međusobno se podržavali: promenu odnosa prema vremenu, kroz rutinizaciju svakodnevice i stvaranje „imaginarnе zajednice“ u TV vremenu, restrukturiranje domaćег простора i novu ulogu dnevne sobe kao centralnog простора za socijalizaciju, i promene u socijalnim odnosima (uticaj na oblikovanje rodних uloga i porodičnih hijerarhija, disciplinovanje dece, odnos između sela i grada).

Vreme – rutinizacija svakodnevice i „sveto“ televizijsko vreme

Prvi predlog programske šeme odredio je dnevno trajanje programa i programske fizionomije posebnih dana. Bilo je planirano da se program svakodnevno emituje u trajanju od dva sata, od 19 do 21 sat, izuzev utorka, a da se

¹⁸ „Zlatna kolekcija majstor Save“, „Trezor“ RTS.

¹⁹ isto.

sredom emituje i popodnevni program. Ponedjeljak je trebalo da bude „sportski dan“, pošto su se davali pregledi sportskih zbivanja tokom vikenda. Sredom bi popodne bio emitovan dečji program, a večer bi bilo posvećeno političkim sadržajima. Četvrtak bi bio rezervisan za umetnička ostvarenja, a subota i nedelja za pretežno zabavni program. Svakoga dana u 20 časova bio bi emitovan TV žurnal, osim nedeljom, kada bi u isto vreme bila prikazivana emisija „Sedam dana u svetu“. Svakog dana program bi se završavao kratkim vestima i meteorološkim izveštajem (Leandrov 1986, 21). Vezivanje određene vrste programa, ili određenih emisija za posebno vreme u nedelji, ili tokom dana, trebalo je da kod gledalaca stvori „određene programske navike“ što je, u širem smislu, doprinosilo rutinizaciji svakodnevnog života. Programska šema je vremenom menjana, u skladu s razvojem televizije i uslozljavanjem programa, ali njena osnovna funkcija – stvaranje gledalačkih navika i rutinizacija svakodnevice – ostale su iste. Sportski prenosi subotom i nedeljom, popularna TV serija nedeljom uveče, ili crtani film u 19.15, pre centralne informativne emisije, Drugog dnevnika u 19.30, obeležile su odrastanje generacija i utvrdile njihove dnevne i nedeljne ritmove aktivnosti.

Pored toga što je, kako kaže jedan ispitanik u istraživanju Milene Dragičević-Šešić, „postepeno, Dnevnik (je) ubio korzo“, a vrlo brzo „televizijska zabava zamenila izlazak u grad“ (Dragičević-Šešić 2007, 740), u kasnijim decenijama se dešavalo da u vreme emitovanja popularnih televizijskih serija, kakva je bila poslednja jugoslovenska serija „Bolji život“ krajem osamdesetih, ulice ostaju puste. Stvarajući toliko masovnu publiku, televizija je posredovala u stvaranju osećaja zajedništva, u nastajanju jedne interpretativne zajednice u kojoj je još uvek, uprkos socijalnim i kulturološkim razlikama, opstajao prostor deljenih značenja, koji će novi mediji u 21. veku temeljno dovesti u pitanje. „Zamišljena zajednica“ je naročito snažno artikulisana kroz televizijske prenose važnih političkih događaja, ključnih za reprezentaciju ideoloških vrednosti društva, među kojima su najvažniji bili prvomajska vojna parada, slet na stadionu JNA povom 25. maja, Dana mladosti i rođendana Josipa Broza Tita, i visoki partijski skupovi. Televizija je na taj način proizvodila osećaj „sekularne svetosti“ i omogućavala stupanje u posebnu vremensku dimenziju – temporalnost rituala, kroz koji su povezivane međusobno udaljene osobe i omogućeno njihovo posredno prisustvo događaju. Prenosi važnih sportskih događaja, najpre utakmica fudbalske reprezentacije, takođe su korišćeni kako bi se društvo homogenizovalo i povećao patriotski naboj, što je često činjeno i na neočekivane načine. Na primer, čitava epizoda popularne TV serije „Pozorište u kući“, pod naslovom „Utakmica života“, bila je posvećena fudbalskoj utakmici između reprezentacija Jugoslavije i Španije, u kvalifikacijama za svetsko prvenstvo u Nemačkoj. U epizodi koja je emitovana 9. februara 1974. godine, nekoliko dana uoči meča, pokazuje se kako je kolektivno uzbuđenje zahvatilo domaćinstvo Petrovića, a važan deo

zbivanja predstavlja nameštanje nove antene, opšte mesto u rukovanju novim aparatom, čime je dodatno potcrtano preplitanje televizije i „života“. Odluka scenarista da tematizuju jedan važan sportski događaj nesumnjivo je odražavala interesovanje Jugoslovena za sport, ali, pošto je fudbal smatran „nacionalnim sportom“, ona je takođe iskorišćena i da se sportsko uzbuđenje poveže s patriotizmom, da se pokaže da u situacijama poput ove cela nacija diše „kao jedan“, i poslužila je kao popularno i prijemčivo sredstvo afektivne mobilizacije nacije.

Televizor kao deo modernog domaćinstva

Televizori su objekti moderne tehnologije i kao takvi su najpre bili posmatrani kao statusni objekti, kao simbol ekonomskih mogućnosti, a zatim i kao pokazatelji modernosti domaćinstva.²⁰ Rodžer Silverstoun predlaže da o televizorima razmišljamo kao o delu mreže domaćih predmeta kojima se na sistematizovan način stvara i izražava estetika domaćinstva, koja može da otkrije i određene dimenzije moralne ekonomije domaćinstva (Silverstone 1994, 128). U „mrežu domaćih predmeta“ jugoslovenskog domaćinstva, televizor je ušao krajem pedesetih, uporedo s uvođenjem televizijske tehnologije. Dok su u prvo vreme televizijski aparati bili mahom strane proizvodnje, nabavljani u inostranstvu, razvoj jugoslovenske elektronske industrije tokom šezdesetih je doveo do masovnijeg pribavljanja televizora i njihove veće zastupljenosti u domovima. Kako dokumentuje i Milena Dragičević-Šešić, televizor kao predmet i prakse gledanja televizije su postepeno preoblikovale raspodelu unutrašnjeg prostora u stanovima i kućama. Po didaktičkoj literaturi iz pedesetih, preuređenje dnevne sobe je bilo deo modernizacije domaćinstva i sprovedeno je u skladu s modernističkim principima u stanovanju: jednostavnost, minimalizam, funkcionalnost, praktičnost, što je stvaralo utisak prostornosti i prozračnosti. U knjizi „Savremeno domaćinstvo“ Ranka Borojević ističe oštru razliku između savremene dnevne sobe, „najlepše prostorije u stanu“, koju porodica koristi „svakodnevno“ za različite potrebe, i „nekadašnjeg salona“, koji „se upotrebljavao samo za vreme velikih praznika ili nekog porodičnog slavlja“, i bio „pun ustajalog vazduha, polumračan, sa najlepšim nameštajem“ (Borojević 1957, 34–5). Kada se u toj novoj, modernoj prostoriji, poprištu porodičnih aktivnosti, radio aparatu pridru-

²⁰ Igor Duda govori o televizoru kao o pokazatelju modernizacije domaćinstava u Jugoslaviji, zajedno sa čitavim nizom kućanskih aparata koji su se tokom šezdesetih godina našli na tržištu. Potrošačka moć mogla se meriti i mogućnošću posedovanja televizora, čija je cena početkom šezdesetih bila ekvivalentna iznosu od sedam prosečnih mesečnih plata, da bi se do kraja sedamdesetih ona izjednačila sa prosečnom platom. Duda iznosi podatak da se televizor širio brže od mašine za pranje veša i da je u prvoj polovini sedamdesetih svako drugo domaćinstvo u Jugoslaviji posedovalo televizor, dok je mašina za pranje veša do svake druge porodice stigla tek krajem ove decenije (Duda 2015, 49).

žio i televizor, aktivnosti unutar domaćinstva su regrupisane. Socijalne aktivnosti su se izmeštale iz kuhinje, koja je ranije predstavljala tradicionalno središte zbivanja i interakcije u domu, i, zajedno sa televizorom, premeštale u drugi deo kuće, dnevni boravak ili kombinovanu sobu. Zajedničko gledanje televizije, umesto nekadašnjeg zajedničkog obroka, postaje centralni ritual proizvodnje osećanja bivanja „kod kuće“. Ipak, u mnogim seoskim domaćinstvima, koje smo imali prilike da posetimo u okolini Knjaževca, televizor se i dalje nalazi u prostoriji u kojoj je koncentrisan najveći deo dnevnih aktivnosti – u kuhinji. Kuhinja, međutim, u ovim domaćinstvima nije temeljno modernizovana; ona i dalje, osim za pripremu hrane, služi i za socijalizaciju ukućana, primanje gostiju, dnevni odmor, a u nekim slučajevima i kao spavaonica, pa se tako potvrđuje da u savremenim domaćinstvima televizor predstavlja žižnu tačku porodične socijalizacije i „poslednje utvrđenje“ porodičnog zajedništva, deljenog iskustva gledanja koje se, najpre s umnožavanjem TV prijemnika, a zatim sa novim medijima i internetom, sve brže i temeljnije fragmentizuje i individualizuje (up. Dragičević-Šešić 2007, 766–67).

U doba ranog razvoja televizijske tehnologije u posleratnoj Jugoslaviji, krajem pedesetih i početkom šezdesetih, televizori su bili pravljeni kao da su poseban komad nameštaja, imali su sopstvene nogare i mogli su samostalno da stoje u prostoru, što je imalo veze i s time da su prvi domaći TV aparati bili glomazni i lako se pregrevali. Vremenom su televizori posredovali i u nastajanju posebnih komada nameštaja, televizijskih stočića, ili čak ormarića, u koje se televizor mogao nakon upotrebe zatvoriti, i koji su mogli da se usklađuju s bojom ostalog nameštaja, kako je sugerisala onovremena popularna literatura za uređenje doma (Ružić 1964). Još kasnije, s usavršavanjem izrade televizijskih aparata, oni su postali manjih dimenzija, lakši i lepši, pa su, pored nesumnjive zabavne, informativne i obrazovne funkcije postali deo regala i ukras kombinovanih soba. Regali, kao nezaobilazni deo enterijera dnevnih/kombinovanih soba tokom sedamdesetih godina XX veka, imali su predviđen prostor za televizor, koji se u stanovima socijalističkih građana odomaćio skupa s ovim kompleksnim komadom nameštaja (up. Erdei 2015, u štampi).

Socijalni odnosi

S ulaskom novog aparata u domaćinstvo, uvedene su i nove aktivnosti, koje su vremenom uticale na navike ukućana i njihove međusobne odnose. Socijalna interakcija licem-u-lice smanjivala se prilikom (kolektivnog) gledanja televizije, ekran je postajao središte pažnje tokom emitovanja programa, a televizijski sadržaji predmet razgovora dugo nakon završetka emisija. Televizija je, tvrdi Dragičević-Šešić, uticala na dinamiku porodičnog života Jugoslavena: „Manje se razgovaralo i unutar porodice i sa gostima, a TV prijemnik je ostajao uključen i kad bi gosti otišli – ‘do kraja programa, do 10 uveče’ – do čuvene odjavne špice

s pesmom Beogradu i spomenikom Pobedniku na Kalemegdanu“ (Dragičević-Šešić 2007, 741). Popularnost novog medija smanjila je, bar na početku, posetu bioskopima, a kada bi na televiziji bilo emitovano nešto važno ili zanimljivo, poput prenosa fudbalskih utakmica ili neke od humorističkih serija, i ulice bi opustele (Žižić 1986, 119–120; Dragičević-Šešić 2007, 741).

Popularna didaktička literatura je istovremeno opisivala promene u aktivnostima u domaćinstvu i, u skladu sa socijalističkim modernističkim diskursima o tehnologiji i zdravlju, propisivala „najbolje načine“ kako se ophoditi prema novoj tehnologiji i umanjiti rizike koje nova popularna praksa nosi sa sobom. „Da gledanje televizijskih programa ne bi izazvalo umor ili čak oboljenja (naročito očna), valja paziti na smeštaj televizora, tj. na pravilan razmak između ekrana i sjedišta za gledaoce (...) osim pravca gledanja važnu ulogu igra i odstojanje oka gledaoca od plohe ekrana (...) (Ružić 1962, 54–5). U „Leksikonu svakodnevnog života“ dalje se detaljno objašnjavaju najbolji ugao posmatranja televizijskog ekrana (30 stepeni), odstojanje od ekrana („šest puta veće od širine ekrana“), njegova visina, kao i položaj u odnosu na izvore prirodnog svetla, i okolne zidove („pozadina televizora ne smije biti prenatrpana, a zid ne smije biti intenzivno obojen ili suviše ukrašen; jednostavno i blago obojena površina najbolja je pozadina“) (Isto, 55). Zabeležena je i nova navika, obedovanje pred televizorom, te je i za nju predložena najbolja regulacija: „Ako se program odvija za vrijeme jela, stol treba postaviti tako da su svi gledaoci s jedne strane stola, a televizor valja smjestiti nasuprot stolu. Hodanje ispred ekrana ometa pravilno i udobno gledanje“ (Isto).

S razvojem programa, televizija je kroz specifične sadržaje (npr. sportski program za muškarce, melodrame za žene, crtani filmovi i dečje emisije za decu, programi za mlade) posredovala u oblikovanju rodničkih uloga i porodičnih hijerarhija, nudeći nov materijal za identifikaciju – slike, ideje, aktivnosti, uzore, koji su se pretakali u svakodnevna iskustva ljudi (up. Dragičević-Šešić 2007, 741). Iako danas predstavlja tek jedan od toposa jugonostalgije, u vidu stranice na društvenoj mreži Fejsbuk, crtani film u 19:15 za više generacija je predstavljao efikasno sredstvo disciplinovanja. S njim se završavao dan za decu, i nastupalo je televizijsko vreme za odrasle, koje je započinjalo TV dnevnikom. Odlazak na spavanje posle crtanog filma u 19:15 izražavao je stabilnost i čvrstinu porodičnih hijerarhija, vreme u kome se nije pregovaralo oko porodičnih normi i u kome je autoritet roditelja bio neupitan, mada se već krajem šezdesetih u štampi javljaju svedočanstva o otporu dece da idu na spavanje „posle Dnevnika“, i traži savet kako da se izađe na kraj s ovim izazovima autoritetu starijih, koji je postavljalo gledanje televizije.²¹ Dalje programsko obogaćivanje, posebno

²¹ „Kako se ponašati prema detetu koje ne zna ni da čita, ali uveče posle Dnevnika neće da ide na spavanje, već hoće i ono da gleda tv-seriju?“. Ovo je pitanje roditelja koji se potpisuje kao ‘Nemoćan’, jer svoj problem ne može da reši na drugi način nego –

emitovanje TV serija (najpre domaćih, a zatim i inostranih, naročito onih sa Zapada) omogućilo je upliv televizijskih reprezentacija stvarnosti (kako socijalističke, tako i kapitalističke) u svakodnevne živote gledalaca i podstaklo „rad imaginacije“ (Appadurai 1996), što će u narednim decenijama postati okosnica procesa proizvodnje identiteta u savremenim društvima, u kojima će mediji zauzeti mesto i ulogu tradicije u oblikovanju i prenošenju kulturnih značenja.

Zaključak

Od kada je televizija institucionalno zaživela u socijalističkoj Jugoslaviji, krajem 50-ih godina, ona je bila blisko povezana s idejom „novog života“ u socijalističkom društvu. Kao nova tehnologija, kao moderni objekt u savremenom domaćinstvu, i kao medij koji je omogućavao prenošenje poželjnih sadržaja za stvaranje socijalističkih građana i oblikovao modele socijalističke „kulturnosti“ i zabave, televizija predstavlja prvorazredni poligon za izučavanje transformacija društva i kulture u drugoj polovini 20. veka u Jugoslaviji, kao i u ostalim delovima Evrope i sveta. Reakcije i komentari koji su pratili eksperimentalno emitovanje programa Televizije Beograd 1958. godine, a naročito izjave političara i stručnjaka koji su bili uključeni u ovaj poduhvat, svedoče da je televizija od svojih početaka u socijalističkoj Jugoslaviji bila viđena u dvostrukoj ulozi: kao korisno informativno i pedagoško sredstvo u funkciji „idejnog rada“ i oblikovanja svestranog i ideološki svesnog „socijalističkog čoveka“, i kao medij koji će pomoći u stvaranju sopstvene, autohtone kulturne produkcije, u okviru medijskih i estetskih kanona koji su korespondirali s tradicijom i profesionalnim standardima Zapada. Napetost između obrazovnih i zabavnih funkcija televizije zabeležena je i u drugim sredinama, tako da se može reći da bila je svojstvena ranim fazama razvoja ovog medija uopšte (Mihelj 2012).

Televizor kao moderni objekt značajno je transformisao svakodnevnicu: uticao je na promenu dnevnih rutina, na dnevne i nedeljne ritmove aktivnosti, na obrasce socijalne interakcije unutar domaćinstva i na odnose sa drugima, kroz prakse kolektivnog gledanja televizije, karakteristične za prve godine života medija, a na selima i znatno duže, tokom šezdesetih. Uvođenje televizora u domaći prostor dovelo je do promena u strukturi unutrašnjeg prostora: jezgro socijalnih aktivnosti pomereno je iz kuhinje u novoformiranu dnevnu sobu, središte dnevnih aktivnosti porodice. Kako saznajemo iz poučne literature toga doba,

batinama. Psiholog Budimir Nešić, koji redovno odgovara na slična pitanja čitalaca TV Novosti, upozorava: ‘Batina ima dva kraja! Dakle, izbacite batinu iz kuće. To je prvo. A drugo? Ponudite detetu neku valjanu alternativu. Ukoliko ni to ne ide, valja isključiti TV prijemnik ZA SVE. Istina je da je ovo žrtva, ali je istina i da ste vi krivac, jer niste na vreme preduzeli potrebne korake!’“. <http://www.yugopapir.com/2013/12/kako-ce-izgledati-televizija-buducnosti.html> (pristupljeno 16.6.2015.).

za razliku od nekadašnjeg građanskog salona, socijalistički koncipirana dnevna soba je opredmećivala principe modernog življenja u posleratnoj Jugoslaviji (Borojević 1957, 34–5), a televizor, kao jedan od ključnih modernih objekata ranog socijalizma, logično je bio smešten u tom delu kuće. Kolektivno gledanje televizije u ranom periodu razvoja televizije u Jugoslaviji, povezano s laganim razvojem industrije i nemogućnošću brzog snabdevanja tržišta, postepeno je, tokom šezdesetih, ograničeno na porodicu. Sa razvojem i uraznoličavanjem programa, različiti žanrovi i emisije povezivali su se s raznolikim društvenim grupama (rodnim, uzrasnim, profesionalnim, potkulturnim), nudeći im materijal za identifikaciju i kreativnu preradu, za nebrojene razgovore i pregovore s ulogama i identitetima koji su se odvijali u mnogobrojnim prilikama i arenama svakodnevnog života. Televizijski karakteri, junaci obrazovnih i zabavnih programa, kao što su bili Cule Pokorni²², Kika Bibić,²³ Mića i Aćim,²⁴ i junaci stranih serija „Dugo, toplo leto“ i „Gradić Pejton“, koji su imali ogromnu popularnost u Jugoslaviji, zajedno s novim televizijskim likovima, voditeljima vesti i specijalizovanih emisija, služili su tokom šezdesetih godina kao uzori, čiji su se izgled, postupci i razmišljanja preslikavali u životima novih generacija.

U ravni ideologije, televizija kao novi medij je poslužila da se potcrta poruka o prirodi jugoslovenskog socijalizma, o njegovoj suštinskoj orijentaciji ka budućnosti, o vezi s pozitivnim utopijama na kojima je izgrađen. Pogled unapred, u budućnost, u jedno bolje, razvijenije, složenije i naprednije društvo, bio je omogućen i samim uvođenjem televizije, a zatim i razmišljanjima o mogućnostima njene upotrebe kako bi se takvo društvo što pre i ostvarilo. U tekstu „Kako će izgledati televizija budućnosti? – Mogućnosti bez granica!“, objavljenom u TV Novostima 1969. godine, predviđa se kako će izgledati televizija na kraju 20. veka, 2000. godine, i do kakvih će promena u društvu to dovesti. Pogled u budućnost uključivao je trodimenzionalnu sliku, ono što danas poznajemo kao teletekst i interaktivnu televiziju, ali i mnoge mogućnosti koje su danas preuzeli internet i ostale mobilne informatičke platforme, kao što su umrežavanje, rad od kuće i otvoren pristup najrazličitijim informacijama. „Televizija budućnosti, kažu naučnici, biće jedan veliki džuboks“, prenose novinari 1969. godine. Ona će, takođe, biti i „veliki informativni centar koji će moći da prima i ispunjava vaše porudžbine, i da uopšte bude vaše sredstvo komunikacije sa svetom“, poručuje, u istom tekstu, direktor američke fabrike „Motorola“. Budućnost televizije, zaključak je, nije povezana sa tim šta se u tehnološkom smislu može uraditi, jer su mogućnosti neizmerne, već s odgovorom na pitanje (na sasvim utopijskim premisama) šta od nje želimo, kakva bi ona mogla biti.²⁵

²² Glavni junak TV serije „Ogledalo građanina Pokornog“ (1964).

²³ Glavni lik u TV seriji „TV Bukvar“ (1968).

²⁴ Glavni likovi, glumac i lutak, TV serije „Na slovo, na slovo“ (1971).

²⁵ <http://www.yugopapir.com/2013/12/kako-ce-izgledati-televizija-buducnosti.html> (pristupljeno 16.6.2015.).

Istovremeno, kako ističe i Dragičević-Šešić, „televizija je unosila čitav svet u porodični ambijent, do tada okrenut samo sebi i svojim problemima koji su se odnosili na neposredno preživljavanje“ (Dragičević-Šešić 2007, 756). Na taj način, ona je, uz jugoslovensku spoljnu politiku nesvrstanosti i održavanja dobrih odnosa sa Zapadom, učestvovala u izgradnji otvorenog odnosa prema okruženju, održavala osećaj sinhroniciteta sa duhom vremena u Evropi i svetu, i doprinosila stvaranju osećanja nadlokalne pripadnosti i (pot)kulturnih identiteta preko granica nacionalnih država i jezika, koji su nastavili da postoje uporedo s ostalim, više lokalnim oblicima identifikacije.

Literatura

- Appadurai, Arjun. 1996. *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press.
- Dobrivojević, Ivana. 2015. „Industrijalizacija“. U *Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji*. Beograd: MIJ.
- Dragičević-Šešić, Milena. 2007. „Privatni život u vremenu televizije“. U *Privatni život kod Srba u dvadesetom veku*, Milan Ristović (pr.), 733–767. Beograd: Klio.
- Duda, Igor. 2015. „Uređenje stan“. U *Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji*, 48–49. Beograd: MIJ.
- Erdei, Ildiko. 2015. „Kombinovana soba“, U *Made in YU. 2015*, Tanja Petrović, Jernej Mlekuž (ur.). Ljubljana: ZRC (u štampi).
- Mihelj, Sabina. 2012. „Television Entertainment in Socialist Eastern Europe: Between Cold War Politics and Global Developments“. U *Popular Television in Eastern Europe During and Since Socialism*, Anikó Imre, Timothy Havens and Kati Lustyk (eds.). London: Routledge.
- Popović, Vasilije et al. 1984. *Iz istorije Televizije Beograd*. Beograd: Televizija Beograd.
- Silverstone, Roger. 1994. *Television and Everyday Life*. London: Routledge.

Navedena

- Downey, John & Sabina Mihelj (eds). 2012. *Central and Eastern European Media in Comparative Perspective: Politics, Economy Culture*. Aldershot: Ashgate.
- Gumbert L., Heather. 2014. *Envisioning Socialism. Television and the Cold War in the German Democratic Republic*. University of Michigan Press.
- Imre, Aniko. 2014. *Postcolonial Media Studies in Postsocialist Europe*. *Boundary 2: an international journal of literature and culture* 41 (1): 113–134.
- Imre, Anikó. *Timothy Havens and Kati Lustyk (eds.). 2012. Popular Television in Eastern Europe During and Since Socialism*. London: Routledge.
- Huxtable, Simon. 2014. *The Problem of Personality on the Soviet Screen, 1950s–1960s*. *VIEW: Journal of European Television History and Culture* 3(5): 119–130.
- Huxtable, Simon. 2013. *In search of the Soviet reader: the Kosygin reforms, sociology, and changing concepts of Soviet society, 1964–1970*. *Cahiers du monde russe* 54 (3–4): 623–642.

- Mihelj, Sabina. 2014. *Understanding Socialist Television: Concepts, Objects, Methods*. VIEW: Journal of European Television History and Culture 3 (5): 7–16.
- Mihelj, Sabina. 2013. „*The Politics of Privatization: Television Entertainment and the Yugoslav Sixties*“. In *The Socialist Sixties: The Global Movement in the Soviet Union, Eastern Europe, and Cuba*, Anne Gorsuch and Diane Koenker (eds.). Bloomington: Indiana University Press.

Izvori

- Borojević, Rajka. 1957. *Savremeno domaćinstvo*. Beograd: Narodna knjiga.
- Leandrov, Igor. 1986. *Pre početka*. Biblioteka prilozi za istoriju televizije Beograd. Beograd: Televizija Beograd.
- Ružić, Silvio. 1962. *Leksikon svakodnevnog života*. Zagreb: Epoha.
- Žižić, Rodoljub. 1986. *Kroz ekran svet*. Biblioteka prilozi za istoriju TVB. Beograd: Televizija Beograd.
- „Zlatna kolekcija majstor Save“, „Trezor“ RTS. www.youtube.com/watch?v=E3XCAw15GR4&spfreload=10.
- www.britannica.com/technology/television-technology/Electronic-systems
- www.yugopapir.com/2013/12/kako-ce-izgledati-televizija-buducnosti.html.
- <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Kako-je-napravljen-prvi-televizor-u-Srbiji.lt.html>.

Ildiko Erdei

Department of Ethnology and Anthropology,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

*A new life on the small screen and around it:
The beginnings of television in socialist Yugoslavia (1955–1970)*

Ever since television became institutionalized in socialist Yugoslavia in the late 1950's, it was closely associated with the idea of a „new life“ in socialist society. As a new technology, as a modern object in the socialist household, and as a medium which enabled the transmission of desirable content for creating socialist citizens and shaping models of socialist „culturality“ and entertainment, television represents a prime terrain for studying the transformations of culture and society in the latter half of the 20th century in Yugoslavia, as well as in the rest of Europe and the world. The paper is mostly based a number of key sources, memoirs, which speak of the history of television in Yugoslavia from the point of view of creators and a wider circle of experts who were involved in it. In this paper I will attempt to shed some light on the dynamics of the process of introducing television into Yugoslavian society, the perplexities, confusions

and tensions which this new technology – simultaneously the product and the mediator of modernity – brought with it. Special attention is given to the relationship between television as technology and television as a medium of mass communication, which permanently marked the beginnings of television in Yugoslavia with the tension between „tech“ and „programming“, as well as to the role of television in everyday life.

Key words: television, socialism, Yugoslavia, modernity, everyday life

*Vie nouvelle sur le „petit écran“ et autour de lui:
les débuts de la télévision dans la Yougoslavie socialiste (1955–1970)*

Depuis que la télévision a été fondée comme institution dans la Yougoslavie socialiste, vers la fin des années 50, elle a été intimement liée à l'idée de la „vie nouvelle“ dans la société socialiste. En tant qu'une nouvelle technologie, un objet moderne dans le ménage contemporain, et un média permettant de transmettre des contenus désirables pour la création des citoyens socialistes et façonnant les modèles de la „culture“ et du divertissement socialistes, la télévision représente un lieu de premier ordre pour l'étude des transformations de la société et de la culture dans la deuxième partie du 20e siècle en Yougoslavie, comme dans les autres parties de l'Europe et du monde. S'appuyant sur quelques sources clés appartenant au genre des mémoires et parlant de l'historique de la télévision du point de vue de ses créateurs et d'un cercle plus large d'experts qui lui sont attachés, j'essaye ici de mieux éclairer la dynamique du processus d'introduction de la télévision dans la société yougoslave, les incertitudes, les insuffisances et les tensions qu'apportait cette nouvelle technologie – à la fois produit et médiatrice de la modernité. Une attention particulière est consacrée au rapport entre la télévision en tant que technologie et la télévision en tant que média de communication massive; ce rapport qui a, comme une tension durable entre les services „technique“ et la „rédaction des programmes“, marqué les débuts de la télévision en Yougoslavie, ainsi que le rôle de la télévision dans la vie quotidienne.

Mots clés: télévision, socialisme, Yougoslavie, modernité, vie quotidienne

Priljeno / Received: 18. 06. 2015.

Prihvaćeno / Accepted: 30. 06. 2015.